

Akụkọ Nkọkiriọkọ Abụọ Mere eme

Nke

Udeh, Evangeline Nkem

Department of Linguistics, Igbo and Other Nigerian languages
University of Nigeria Nsukka, Nigeria

Ụmịedemede

Akụkọ bụ ịkọrọ mmadụ ihe mere eme maọbụ ihe emeghi eme. Nkokiri bụ akụkọ sitere n'aka nna nna anyị ha wee ruo anyị aka. Ụfọdụ bụ akụkọ ala. Ụfọdụ bụkari akụkọ ọdinaala. Akụkọ ọkpụ obodo dị iche iche. Akụkọ ndịiche. Akụkọ dike. E nweghasiri ndị kpara ike di iche iche n'obodo di iche iche. A kọrọ anyị ụfọdụ. ọtụtụ kwenye, ma ọtụtụ mmadụ ekweghi n'ụfọdụ akụkọ n'ihị ka o si daa ụda. Ụfọdụ ndị mmadụ ji ya bụrụ dike, bụrụ ichie, bụrụ ọchiagha n'obodo ha di iche iche. E ji maka ike ụfọdụ kpara baa obodo ụfọdụ aha dike ndị ahụ. Dị ka anyị hụrụ n'obodo Abam ebe Agodo na Ezeani zọputara obodo ha n'onye ike, nke mere e ji nye Agodo ohere ihorọ Adaeze nke ọbụla ọ nwere mmasi na ya luo ma bagharịa obodo Abam ka ọ bụrụzie obodo Ezeani wee ruo taa. N'aka nke ọzọ, Ezeike zọputara obodo Nnobi. Wetara ha ụdọ mmekọrịta n'etiti ndị Arọchukwu na ndị Nnobi. Mee ka azumahia di mfe n'etiti ndị Arọ na ndị Nnobi ma ndị Nri n'ihị udo o webatara. Ọ zọtaara ndị Nnobi ala ha ndị Abam chorọ iji aka ike nara ha. Nke mere e jiri mee ya onye ndu mbu n'obodo ha. A na-enwe ichie a ga-eweputa n'ezinaulo Ezeike iji kwanyere ya ugwu. Ugwu a ka di n'ezinaulo a wee ruo taa. Ndị gboo gbara mbọ ihu na ụdị akụkọ a sitere mgbe ahụ wee ruo anyị aka. Otu ahụ kwa ka a tūrụ anyị na anyị ga-akọrọ ụmụ anyị na ụmụ ha, ka o si otu ahụ ga-aga.

Mkpọlite

Nkọkiriọkọ di ka Wikipedia siri kowaa bụ ụdị echere ọdinaala nke gụnyere ihe mmadụ merela na ndu ya nke banyere n'akụkọ ọkpụ nke ma onye na-akọ ya, ma onye na-ege ya ntị kwere na o mere eme. Ụdị akọrọako a na-eziputa uru mmadụ baara obodo ya nakwa ọdidi agwara nke na-eme ka akụkọ ahụ buri eziokwu. Akụkọ dika abụ nke na-esite n'aka fere aka wee na-aga ndudugandu niile ka o wee buri ihe di ọhuru, di mkpa ma buri ihe mere eme. Otutu akukọ di ke mere mgbe otutu mmadụ amaghi, ufodu ndi a na-akoro anaghi ekweta n'akukọ ahụ mana ha anaghi kwa agbagha ya.

Brothers Grimm kowara akukọ nkokiriokọ di ka akukọ ala nke achikotara n'ihe okpu. Igbo Adi kowara akukọ nkokiriokọ di ka akukọ akpamike na akukọ dike.

Okowa Okwu Wembers kowara akukọ nkokiriokọ dika; akukọ site n'ihe gara aga o kachasi onye a na-akpo dike, onye kpara ike n'oge gara aga. Ọ ga-enwe oge doro anya o jiri mee.

Akukọ Nkọkiriokọ maka Ezeike nke Nnobi, nke di n'okpuru ọchichi Idemmili Sawtu nke di na Steeti Anambara

Ezeike bụ otu nwa. Ya bụ dike n'obodo ya bụ Nnobi. Ya bụ onye ndu mbu. Ọ bụ ya bụ onye mbu ndi obodo ha kwekoritara ka ọ buri onye ndu. Ọ na-aga-ebe di iche iche wee nwe ike idota ụdọ mmekorita mmadụ na ibe ya. O wetara mmeko n'etiti ndi Arọchukwu na ndi obodo ha na ya nke mere o jiri nwee otutu ngwa ogu. O nwere ndi agha nke aka ya, ya na ha so aga agha. Ya na ndi otu ya ndi kacha mkpa n'obodo ka tinye anya n'ihe gbasara igwo ogwo. O ji ya zuo ndi nke ya n'ebe iga agha di. Nke putara na mgbe a na-enwe ogba aghara n'oge ochie. O bu ya bụ onye ndu kpatakata n'ogbo ndi agha ndi

Nnobi niile. Obodo ndi di ka ndi Nnewi na-akpo ndi agha ndi Abam ma o bu ndi item ka ha soro ha luo ogu ahụ n'ihu na ha bu ndi agha/ndi ogu a maara ama n'ihu na ha siri ike ka ha bia nyere ha aka busoo ndi Nnobi. Mana Ezeike bu naani onye agha na-ekwe ha ogu. O zuru ndi agha ya ka ha buru ndi a naghị ama aka n'ihu. Ihe a na-akpo ndi agha ya bu 'isîàkpù'. Ha luru agha merie ndi Abam/item ahụ. Ya ka e jiri kpo agha ahụ agha Agwuite (ogu di n'etiti ndi Nnobi na ndi Nnewi) nke mere ka ndi item ahụ laa azu. O bu ya wetara agha di n'etiti Nnobi na ndi Nnewi n'isi njedee wee rukwe mgbe ndi ocha batara n'ala anyi.

Na njedee agha ahụ, ndi obodo ha niile wee gbakoo onu kwekorita ma mee ya onye isi agha. Ha mekwara ya 'obi' nke mbu nke obodo ahụ. Dika onye bu obi nke Nnobi, o bugidere ya bu obi wee ruo mgbe o nwuru. Obi ahụ bara n'aka nwa ya. Site n'ebe ahụ ka obi ahụ siri noro na ngwuru ahụ. Ihe gbasara obi si otu ahụ bata n'obodo ahụ ma noro n'agburu ya niile. O kachasi *Obiokaigbo*, o bu ya nabatara ndi ocha biara n'obodo Nnobi. Obiokaigbo nwuru n'afọ 1905. O banyere n'aka nwa ya wee rukwa n'obibia ndi ocha.

Mmekorita Ezeike na ndi Arọ ka na-aga n'ihu wee rukwa mgbe di anya. O bakwara ha uru nke ukwu nke mere na azumaahia ha na ndi Arọchukwu na-aga nke oma. Nke mere na ndi Nri enweghi nsogbu n'ebe ndi Nnobi no. N'ihu mmekorita ha na Ezike mere. Igakwu ndi Nri abughi ihe mmekpa ahụ nye ndi Nnobi. Ha na-ahapu otu oche n'ezinaulo ya iji wee kwanyere ya ugu di ka onye bu dike n'obodo Nnobi.

N'oge ogu agwuicha, ndi agha abuo ndi a na-alu ka a ga-asi na olileanya adighizi Ezeike na ndi otu ya batara, o gbara oto na-abiakwute ndi ha na ha na-azo ala ahụ. Ndi ahụ gbaliri elu gbalia ala, igbagbu ya ma mgbu niile ha gbara enweghi nke bara ya ahụ. O nweghikwanu nke bara ya ahụ. Mgbe o ruru ndi ilo ya nso. O jiiri aka ya gbajie otutu ndi ilo ha ahụ aka, ukwu, onu ma gbuo ufodu nke mere na ndi obodo ha tuuru ugo mmeri ma werekwa ala ha. Nke a mere na egwu bara ndi ozo ahụ n'ihe gbasara ike puru iche nakwa ihe itunanya merenu ebe obodo abuo ndi ahụ no, ndi agha nke foronu wee gbalaa. Nke mere na o nweghi ndi ozo batara izokwa ala ahụ ozo n'ihu ike Ezeike kpara n'ogu ahụ. O nweghikwa onye na-azo ya. O buzi ndi Nnobi nwezi ala ahụ ruo taa.

Ndi obodo Ezeike buuru ya, bulie ya elu site n'oke ala ha na ndi Nnewi ahụ wee buru abu mmeri wee nataruo n'ama obodo ha. Ndi oha obodo chiru Ezeike "Dike n'agha". E mechara Ezeike nwuo. Ndi obodo ha wee kwuo na o di mkpa ikwanyere ezinaulo ahụ ugu site idi na-eweputa onye ichie n'ezinaulo ahụ. A na-echi ichie ndi ozo echi mana n'ezinaulo Ezeike, a na-abu ichie abu anaghi echi ya echi wee ruo taa. Iji wee na-echeta ihe o meera ndi obodo ha.

Akuko maka Obodo Ezeani

N'otu obodo a na-akpo Abiam. Otu nwoke di. Aha ya bu Ngwuagu. Ngwuagu bu nwoke maara otu e si atuputa alo ma tinye ya n'oru. O na-akwubakwa ya otu na-ekwu eziokwu.

N'obodo Abiam, onwu ike bidoro na mberede n'otu afọ. Ihe ukọ di iche iche deputara. Anumanu bidoro nwuba n'ike n'ike. O nweghikwa ihe na-aga nke oma. Ndi obodo ahụ jee n'ugbo ha, e buru ha n'ozu lota. Ma o bughu anumanu dogburu, o buru onwu mmadu enweghi ike ikowanwu. Ihe a megidere wee ruo otu afọ. Ndi obodo Abiam kpotara otu dibia nke biara gbaara ha afa. Dibia ahụ gwara Eze n'achi obodo ha na o bu ihe ndi obodo ha mere mgbe tere aka butere udi ihe ukọ nakwa onwu mberede ndi ahụ na-enwe n'obodo ha. O gwara Eze na onye ahụ ga-akoro ha otu ihe ndi ahụ siri mee. O gwara ha na onye ahụ bu Ngwuagu. Ngwuagu bu nwoke kara nnukwu nka n'obodo ha. O bu ya bu onye tochara ndi obodo ha niile ndi ka di ndu mgbe ahụ. Ozi ruru Ngwuagu aka ozugbo. O mee ngwa ngwa jikere, ndi ntorobia mmadu abuo nyere aka jide ya aka ma duga ya n'obi Eze obodo ha.

Mgbe a kọrọ Ngwuagu ihe onye dibia ahụ kọrọ nke na-ebute ọnwụ ike nakwa ọnọdu ubiam n'obodo ha. O hihiere isi ya na mwute wee bido kọbara ha ihe mere mgbe ahụ. O siri na ndị obodo ha na-akoputa nri n'ebe ọ dị ukwu. Na-akpa anumanu na gbanyu. Ihe na-agara onye ọbụla nke ọma. O nwere otu nwa okorobia nne na nna ya nwurula. Aha ya bụ Izunna. Ihe na-agara ya nke ọma. Izunna toruru ma tozuo ihe e ji nwoke eme. Ihe o tinyere aka na-aga nke ọma. O nwere otutu elulu, nkwa na ala nne na nna ya hapuru ya laa muo. Otutu umu okorobia na-atajiri ya anya n'ihu na a na-eji ya amara ha atụ. O kachasi ndi ume ngwu. Ha na-achọ ihe ọjọ ga-eme ya.

Otu oge, Eze obodo ha kwuru na na-achọ ọdu eze ya achọ. Na o furu na mberede. Na onye e nwetara ya bụ ọdu eze na ngwuru ya ga-anwu. O nyere iwu ka umu okorobia gaa n'ulo n'ulo chọ ya. Izunna gara ugbo di ka ọ na-eme na mbu ile ọnya. Mgbe ọ lotara, ọ huri ebe umu okorobia na-agaghari na-achọ ọdu eze n'ulo na ulo, kelee ha laba na be ya. Mgbe ọ batara na be ya, ndi ahụ gwara ya na ha biara icho ọdu eze na-efu efu na be ya. Ọ gwara ha gaa n'ihu. Na ntumade, ha putara ezi, jiri, ufodu na-ako ya onu, odu eze ahụ n'aka. Ha bidoro tiwe ya ihe. Mgbe ọ choro ka ọ goọ agugo. Ha kuru ya ihe tinka na-aku paanu na-agbu ya aso mmiri. Mgbe ọ choro ka ọ kwuo okwu, ha niile etibe ya ihe ha jicha n'aka. Kpuru ya gaba n'obi Eze, jide ọdu eze ahụ n'aka. Na-eti na ha ahula onye ohi. Ha kputura ya ruo n'obi eze. Eze juo ya ma ihe a ha na-ekwu ọ bụ eziokwu. Ọ si mba na ha na-ebo ya ebubo ihe ya emeghi. Na ya abia beghi n'obieze naani ya. Na ya enweghikwanu ihe ya ga-eji ọdu ahụ mee. Na ya ahubeghi ọdu ahụ n'abughi taa. Na aka ya di ocha. Ma ha niile jisiri ike na-eti ya ihe, na-aku ya osisi n'isi. Ọbara si ya n'onu, na imi aputa n'ihu ihe ha tiri ya. Ọ kwuru elu, kwuo ala ma o nweghi onye kwere n'ihe o kwuru. Naani umu nwaanyi na-ebere ya akwa. Ndi ma onye ọ bụ nke ọma maara na a na-ebo ya ebubo. Eze nyere iwu ka e lie ya na ndu. Naani Ngwuagu bụ onye na-asi ha ka ha gee ya nti ma ha ekweghi. Ngwuagu na-agwa ha na o newkwa ike buru eziokwu ka o na-ekwu. Ma ha gbara ya nkita, kpuru ya puo. Umu okorobia ji oso oso gwuo ili, tiri ya ihe tikpunye n'ime ili ahụ. Mgbe ha choro ka ha kpochie ili ahụ, o gwara ha dere duu, ka ya kwuo ihe ya choro ikwu. Ha nyere ya ohere ma dere duu. Ọ gwara ha na obodo ha agaghị ahụ udo, onu, iheoma. Na uko na onwu ike ga na-adị n'obodo ha. Na ha ga na-ata ahuhu mgbe ọ bula. Mgbe ọ ka kpu okwu n'onu ha kpochiere ili ahụ wee ruo mgbe ha ruo n'olu ya, ọ fodu isi. Ọ ka na-ekwu na ha na-anwu maka ebubo ugha ha boro ya. Ha jiri ike kpochie isi ya. Ha niile lachiri n'obi igwe, na-ele onwe ha obia. Na-anu, na-eri. Ngwuagu wee hapu ha laa be ya. Mgbe o ruo afọ ato, anukwu osisi toro n'elu ili ahụ. Ufodu echefuola ihe mere nwa amadi ahụ (izunna). Naani Ngwuagu bụ onye huri osisi ahụ, koro ha na o nwere osisi toro n'elu ili Izunna. Na mgbe ọbula ya gafetere ebe ahụ na o nwere ka ahụ si eme ya ma ha koro okwu ya, kwuru ihe ozo na-aga. Ihe otu onye ichie gwara Ngwuagu bụ ya esizina uzọ ebe ahụ e liri nwaokorobia ahụ ma ọ bụ ya elezina anya ebe ahụ.

Tupu afọ ahụ na-agwu, otu ichie anwu n'uzo ka ọ na-aga n'obi Eze. Otu ahu, ka ha siri bido na-anwu onwu ihere na ajo onwu. Umu okorobia na-anwu onwu ma n'ohia ma n'uzo ma n'ulo. Ihe uko bidoro diwa n'obodo ha. Agburu ahụ kpara nkata ahụ na-anwu otu, otu ganye na ha anwuchapu. Naani Eze na Ngwuagu nwunye ha ufodu ndi aka ha adighi na umu ha bụ ndi di ndu wee ruo mgbe ahụ. Umu okorobia na umu agboghobia no mgbe ọ na-ako akuko ahụ bucha umu ntakiri mgbe ihe ahụ mere. O nweghi onye n'ime ha ghota ihe na-eme naani na ufodu huri mgbe ihe ndi ahụ na-eme ma na ha aghotaghi nkata nzuzo banyere ya.

Ha koro dibia ka ọ gbara ha afa. Dibia ahụ gwara ha na ọ bụ osisi ahụ, na-eme ha ihe na-eme ha. Ihe nke ahu gbara ha ghari ma naani Ngwuagu na-aghota na ọ bụ mmegbu ahụ ha megburu otu onye n'ime ha n'otutu afọ gara aga butere nke ahụ. Naani ihe dibia ahụ gwara ha wee chirị ngwongwo ya laa bụ na ọ bụ osisi ahụ na-eme ha ihe na-eme ha. Ha kpota dibia ozo ka onwu ahụ bidokwara ozo. Dibia ahụ gara n'ukwu osisi ahụ tie mkpu si aru mere ebe a. Na ọ buru na e gbutughi osisi a, ihe na-eme ga na-eme. Ka ọ ka kpu okwu n'onu ya. umu okorobia ji oso na ije gbala be ha di ichie ichie weta owa nku, mma (obejiri) jiri oso na ije rute ebe uguwu osisi ahụ di, gbube ya mma ahụ n'ike n'ike. Ọbara siri n'ebe ha na-egbu mma ahụ agbaputa. Eguwu bara ha niile ahụ, ha wee gbara gaa ikoro eze ihe ha huri. Ha huri ebe Eze na-eti mkpu na-ezi ka e zigara umu okorobia ahụ kwusi na ọ bụ n'ukwu ya ka ha na-egbu mma ndi

ahụ. Ha niile lere anya n'ụkwụ eze ha, ọbara juru ụkwụ ya na n'ala ebe ọ zọdoro ụkwụ. Ha juo dibia ahụ ihe ha ga-eme. Dibia wuọ mkpuru afa ya, gwa ha na ọ bughị ụdị mma ahụ ka a ga-eji egbutu oke osisi ahụ. Eze juru dibia ahụ ihe ha ga-eme. Ọ gwara ha na ha ga-eje n'ohia mmuo ebe ndi obodo ha na atufu ndi obodo ha nwuru anwu mgbe ochie ga weta mma a ga-eji gbutuo oke osisi ahụ. Na ha ga-eduputa umu okorobia asaa ka ọ kwadoo ha maka njem ahụ n'izu ato na-abia. Na njem ahụ ga-ewe otu onwa tupu ha ahụ mma ahụ. Ha kwe ya ngwa na ha anula ihe ọ gwara ha na mgbe ha hoputara ndi ga-aga na ha ga-edutere ya ha ka ọ kwadobe ha make ije ala ahụ. Ọ gwakwara ha na ha ga-adị asaa gaa ana ha niile agaghi aloa mana a ga-ewelata mma ahụ.

Ha mere ngwa ngwa kpopta umu okorobia asaa nke Agodo na Ezeani so na ya. Mgbe oge zuru, dibia ahụ kwadoro ha. Ha wee ga-njem iweta mma a ga-eji gbutuo osisi ahụ. Mgbe ha na-aga, ha zutere otutu ihe ojo n'uzo ha, ufodu nwuru, ufodu furu efu mgbe otu onwa ruru, ọ foduru naani mmadu abuo. Ha abuo gagidere wee hu otu oga dika dibia ahụ gwara ha. Ọ bu ebe ahụ ka mma ahụ di. Mgbe ha batara n'ime oga ahụ, otu agadi nwoke putara na mberede juo ha ebe ha na-aga. Ha turu aka ebe mma ahụ di. Nwoke ahụ gwara ha na tupu ha ewere mma ahụ na otu onye ga-eji onwe ya chuo aja. Ha abuo gbara izu. Ezeani onye nyere onwe ya ka onye nke ozo wee welaa mma ahụ wee zuo ndi obodo ha. Agodo wee were mma ahụ. Mgbe o lere anya n'azu, ọ hughizi nwoke ahụ ya na ya nochaa mgbe ahụ. Egwu bara ya ahụ. O were mma ahụ, were onu na oso gbara laa maka igbutu osisi ahụ iji naputa ndi obodo ha n'onwu. O ruru otu ebe, daa n'ala n'ihie ike ogwugwu rahu ura ogologo oge ebe ahụ. Mgbe o biliri, ọ hutara onwe ya n'okwu arusi dibia ahụ. O nyeere ya aka, tichasie ya, tuo ya aha ma kporo ya gaa n'obi Eze. Mgbe Eze obodo ha huru ya, obi bu ya so anuri. O dupuru oku ekwe ka ọ kuo ekwe, onye obula gbakoro n'obi Eze ozugbo ahụ. Uzu turu n'elu, tuo n'ala, onu juputara ebe niile n'agbanyeghi na ndi nke ha nwuru na-ebe akwa. Eze nye iwu ozugbo ka o were mma ahụ ga gbutuo oke osisi ahụ. Naani ugboro ole na ole ka o gburu osisi ahụ, o wee daa n'ala. Bido mgbe ahụ ihe odachi ndi ahụ kwusiri n'obodo ahụ, udo, ihe oma, anuri diwakwa ozo. Ha si na ebe ọ bu na Agodo welatara mma ahụ site n'ajo ohia ma burukwa ya zoro obodo ha na ha ga-echi ya echiche dunye ya otu n'ime Adaeze nke masiri ya ka ọ luo. Na ebe ọ bu Ezeani jiiri onwe ya chuo aja maka ndu ndi obodo ha, na a ga-akpo obodo ahụ *Obodo Ezeani*. Ya mere obodo ahụ hapuziri obodo Abiam, na-azazi *Obodo Ezeani* ruo taa.

Edensibia

Free Wikipedia

Mbah, B.M., Mbah, E.E., Ikeokwu, E.S., Okeke, C.O., Nweze, I.M., Ugwuona, C.N., Akaeze, C.M., Onu, J.O., Eze, E.A., Prezi, G.O. & Odii, B.C. (2013). *Igbo Adi Igbo-English Dictionary of linguistics and literary terms*. Nsukka University of Nigeria Press, Ltd.

Oka Okwu

Otu Iwelite Asusu na Omenaala Igbo. *Okaasusu Igbo: Igbo meta Language*, Incorporating Recommendations of the Igbo standardization committee of the society for promoting Igbo Language and culture Nigeria.

The Brothers Grimm

Wember Dictioanry

Ndi A gbara Ajuju Onu

Nze Christopher Ezeadum (76 years) – Umuru village. Ebenato Ebenesi Nnobi. Anambra State, Nigeria.

Odoziaku Christiana Udeh (76 years) – Obinagu village, Agbogwugwu, Awgu Local Government Area.
Enugu State, Nigeria